

Окрема думка
судді Конституційного Суду України Колісника В.П. стосовно
Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним
поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції
України (конституційності) Закону України „Про засудження комуністичного
та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні
та заборону пропаганди їхньої символіки“

1. Підтримуючи загалом резолютивну частину Рішення Конституційного Суду України від 16 липня 2019 року № 9-р/2019 (далі – Рішення) та повністю погоджуючись із наведеною мотивацією, вважаю за потрібне не лише додатково обґрунтувати легітимність мети та конституційність Закону України „Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки“ (далі – Закон), а й акцентувати увагу на таких аспектах, фактах і аргументах, які є вкрай важливими для з’ясування особливостей функціонування обох зазначених режимів та небезпеки і загроз, зумовлених їх звеличенням та виправданням організованих ними репресій, а також спробами відновити їх традиції та досвід, їх засоби та методи наведення „порядку“ й досягнення „дисципліни“.

У Рішенні варто було б більш широко, розлого та детально, з посиланнями на відповідні джерела подати історичний контекст з огляду на те, що численні факти щодо жаклих наслідків діяльності обох цих тоталітарних режимів тривалий час цілеспрямовано приховувалися або перекручувалися чи перебували поза увагою широкого загалу. Водночас лише в останні роки історики отримали можливість ознайомитися з окремими важливими документами, які до цього часу залишалися та все ще залишаються невідомими широкій громадськості (див., наприклад: *„Гриф секретности снят: Потери Вооруженных Сил СССР в войнах, боевых действиях и военных конфликтах: Статистическое исследование / В.М. Андроников, П.Д. Буриков, В.В. Гуркин и др.; Под общ. ред. Г.Ф. Кривошеева. М.: Воениздат, 1993. 415 с.).* Значна частина відповідних документів і матеріалів була знищена раніше або приховується дотепер. Так, наприклад, кількість архівно-

кримінальних справ, які зберігалися у Центральному архіві КДБ СРСР, з 1 млн 783 тисяч (у 1954 році) зменшилася в результаті їх знищення до 75 тисяч (у 1991 році).

Слід також врахувати, що чимало громадян мають спрощене, поверхове, схематичне та фрагментарне уявлення про історію XX століття, обумовлене різними чинниками, зокрема художніми фільмами та літературними творами, автори яких зазвичай широко використовували художній вимисел, творчу обробку сюжетів, власну інтерпретацію й зовсім не зобов'язані піклуватися про достовірність відтворення історичних подій. З нововиявленими фактами та документами мало хто ознайомлений, оскільки вони дуже важко прокладають собі шлях серед колосального масиву цілеспрямовано викривленої та свідомо спотвореної інформації. Саме тому у Рішенні варто було б подати приклади, які переконливо відображають сутність та характерні ознаки державної політики обох тоталітарних режимів з посиланням на документи, матеріали та інші джерела.

Саме такий підхід використав у 1946 році Міжнародний військовий трибунал у Нюрнберзі, у Вироку якого перед розділом „Загальний план або змова та агресивні війни“ подано значний за обсягом розділ під назвою „Нацистський режим у Німеччині“, що складається з таких підрозділів: „Походження і цілі нацистської партії“, «Захоплення влади», „Консолідація влади“, „Заходи щодо переозброєння“. У цих підрозділах Міжнародний військовий трибунал глибоко, всебічно і детально проаналізував усі етапи та вузлові моменти, пов'язані зі становленням нацизму, захопленням нацистами влади та її монополізацією, обмеженням свободи слова, використанням пропаганди для зміцнення нацистського режиму, розпалюванням міжнаціональної та міжрасової ворожнечі, а також милітаризацією економіки та створенням потужних збройних сил всупереч обмеженням, передбаченим Версальським договором. У Вироку, зокрема, зазначено, що шляхом запровадження контролю над пресою і радіо німецький народ був підданий найсильнішому впливу пропаганди на користь режиму, будь-

яка критика (й не лише ворожа) була заборонена, а незалежні судження, засновані на свободі думки, стали неможливими. Зрозуміло, що ці та багато інших висновків щодо характерних ознак нацистського режиму, вміщених до Вироку Міжнародного військового трибуналу, у той час могли бути безпосередньо застосовані й до комуністичного режиму, представники якого були серед суддів, журналістів і присутніх у залі, а також виступали як обвинувачі на процесі й, напевно, легко впізнали СРСР як таку собі своєрідну „копію“ нацистського режиму.

П'єр Розанвалон наголошує, що „конституційні суди, опікуючись головно основоположними правами й принципами, відіграють роль активації колективної пам'яті. Можна навіть вважати, що їхня уважність у цьому плані виконує функцію представницького порядку. Це – представництво пам'яті, воно підтримує і забезпечує життєздатність фундаментальних цінностей демократії, надає активного сенсу їхньому спадку“ (*Розанвалон П. Демократична легітимність. Безсторонність, рефлексивність, наближеність / пер. з фр. Є. Марічева. Київ: Києво-Могилянська академія, 2009. С. 171*).

2. Комуністичний та нацистський режими були причетні до систематичного порушення прав людини, організації масових вбивств людей та позасудових репресій, переслідування за політичними мотивами або за національною, релігійною, майновою чи іншими ознаками, розв'язування агресивних воєн, вчинення військових злочинів та злочинів проти людства й людяності, депортації народів чи окремих категорій осіб, позбавлення їх права проживати в місцях традиційного розселення чи певних місцевостей, позбавлення певних соціальних груп засобів для існування тощо.

Комуністична та нацистська ідеології позірно скористалися ідеями рівності, справедливості, солідарності, братерства, державної турботи про людей праці та іншими привабливими для народу ідеями та гаслами. Однак практична реалізація цих ідей виявилася істотно спотвореною та занадто далекою від формально

проголошених гасел. Зокрема, і в Радянському Союзі, і в нацистській державі насильницьким шляхом було ліквідовано опозиційні партії та рухи, згорнуто демократичні інститути, а органи державної влади, які спиралися на структури, сформовані у партійному порядку та підпорядковані єдиній правлячій партії, стали головним стрижнем обох різновидів тоталітарного режиму. Вказані режими поєднували різні державно-владні ланки у єдиний, жорстко підпорядкований та надмірно централізований державний механізм, зорієнтований на вирішення більшості проблем перш за все шляхом тотального контролю, репресивних засобів та підтримання атмосфери страху, застосування політичних переслідувань та непропорційно суворих і жорстоких покарань.

Вихідним пунктом та метою нацистської тоталітарної системи вважалася не ідея права, зорієнтована на справедливість, а розсуд та думка вождя. Її атрибутами стали каральні органи, зокрема Головне управління імперської безпеки (РСХА), „Штурмові загони“ (СА), „Захисні загони“ (СС), Служба безпеки (СД), Таємна державна поліція (гестапо), апарат концентраційних та винищувальних таборів. Заперечення цінності людського життя, приниження людської гідності, зневага до міжнародно-правових договорів та до права народів на мир створили атмосферу безправ'я, страху та сваволі.

Комуністичний режим, так само як і нацистський, прагнув до встановлення світового панування, зокрема, шляхом здійснення так званої „світової соціалістичної революції“ та приєднання до СРСР нових „соціалістичних республік“. Про таке спрямування зовнішньополітичної діяльності СРСР свідчать і офіційні тексти перших радянських конституцій, і рішення з'їздів комуністичної партії, і урядові рішення, і офіційна державна символіка, і офіційна державна політика щодо організації та підтримки так званих „національно-визвольних рухів“, „народних революцій“, країн „народної демократії“ та країн „соціалістичної орієнтації“.

Радянські дипломатичні установи та спецслужби керували, фінансували та озброювали антиурядові рухи в багатьох незалежних державах, втручаючись у їх внутрішні справи та порушуючи при цьому міжнародні договори і власні міжнародні зобов'язання. Провідна роль в організації „світової“ революції відводилася Червоній Армії, у складі якої формувалися спеціальні національні частини, експедиційні корпуси, а також створювалися бази зберігання зброї та боєприпасів. У СРСР функціонували різні учбові заклади, в яких здійснювалася підготовка кадрів для організації так званого „національно-визвольного руху“ та „революцій“. Там вивчали такі дисципліни: теорія і практика збройного повстання, розкладання збройних сил буржуазії, партизанська тактика, вуличний бій, підривна справа тощо. Багато хто з лідерів та учасників терористичних угруповань по всьому світу спочатку під виглядом прихильників „національно-визвольного руху“ проходив спеціальну підготовку в СРСР (зокрема, в селищі Перевальному Кримської області), а згодом під виглядом „революціонерів“ і „партизанів“ організовував терористичні акти та бойові дії в країнах Азії, Африки і Латинської Америки, а також займався контрабандою, торгівлею наркотиками, політичними вбивствами, захопленням заручників тощо.

Визначальними складовими комуністичної ідеології були ідеї „диктатури пролетаріату“, „революційного терору“, ліквідації „експлуаторських“ класів і так званих „ворогів народу“. Безліч документів комуністичної партії (насамперед ВКП (б), РКП (б), КП (б) У) містять прямі вказівки щодо організації масового терору і репресій в СРСР з використанням підпорядкованих комуністичній партії каральних органів, зокрема Всеросійської надзвичайної комісії з боротьби з контрреволюцією і саботажем (ВНК), Об'єднаного державного політичного управління (ОДПУ), Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС), Народного комісаріату державної безпеки (НКДБ), Міністерства державної безпеки (МДБ), Комітету державної безпеки при Раді Міністрів СРСР (КДБ), Комітету державної безпеки СРСР (КДБ) тощо. Діяльність зазначених органів тягла за собою

порушення прав громадян на життя, на повагу до людської гідності, на свободу думки і слова та багатьох інших прав людини, а також порушення конституційних принципів правосуддя, що супроводжувалося цілеспрямованою та масовою фальсифікацією звинувачень, тортурами та застосуванням інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують людську гідність, видів поводження і покарань.

Після 1917 року протягом кількох десятиліть на українських землях, що перебували під юрисдикцією комуністичного тоталітарного режиму та під його тотальним контролем, здійснювалася державна тоталітарна політика та цілеспрямовані репресії і переслідування з боку комуністичного тоталітарного режиму, котрі за сталінського періоду набули характеру масових та системних. Судові й позасудові розправи і переслідування супроводжувалися масовим і систематичним порушенням принципів судочинства і процесуальних норм, позбавленням права на захист на усіх стадіях кримінального провадження, створенням нестерпних та нелюдських умов перебування в слідчих ізоляторах, місцях відбування покарань та місцях заслання. У період з початку 20-х до середини 50-х років XX століття в радянських таборах і тюрмах перебували в нелюдських умовах мільйони невинних осіб, до яких застосовувалися нелюдські та жорстокі види кримінального покарання та поводження, що часто набували характеру знущання.

Вершиною цинізму та незбагненої жорстокості комуністичного тоталітарного режиму сталінського періоду, з-поміж інших проявів, стало створення спеціальних таборів для **утримання в нелюдських умовах не лише „ворогів народу“, а й так званих „членів сімей зрадників батьківщини“**, до яких направлялися дружини та діти репресованих (у тому числі малолітніх), щодо яких, як правило, звинувачення у вчиненні злочинів не висувалися, а обвинувальні вирокі не виносилися. При цьому застосовувалася презумпція вини зазначених осіб лише через їх родинні зв'язки з особами, щодо яких вирокі виносили суди,

квасисудові або позасудові органи. Існували навіть окремі „табори дружин зрадників батьківщини“, умови утримання в яких принижували людську гідність та істотно не відрізнялися від загальних таборів для засуджених та ув'язнених з жорстокими, антигуманними та антисанітарними умовами утримання. Показовим є приклад сумновідомого табору „АЛЖИР“ („*Акмолинский лагерь жен изменников Родины*“ або „26 точка“), який вирізнявся особливо жахливими умовами та надмірно жорстоким режимом утримання.

Ще одним проявом антигуманної сутності комуністичного тоталітарного режиму сталінського періоду в історії СРСР було офіційне запровадження та **легалізація застосування фізичного впливу** до підозрюваних та підсудних з метою примусити їх до визнання ними своєї вини у вчиненні злочинів, яких вони не вчиняли, що на практиці призводило до масового застосування катувань та жорстокого поводження, що принижує людську гідність (*Шифротелеграмма И.В. Сталина секретарям обкомов, крайкомов и руководству НКВД-УНКВД о применении мер физического воздействия в отношении „врагов народа“ от 10 января 1939 года. АП РФ. Ф. 3. Оп. 58. Д. 6. Л. 145–146*).

Виявом виняткового цинізму комуністичного тоталітарного режиму цього періоду було й **планування наперед кількості майбутніх „ворогів народу“**, котрих мали виявити каральні органи, та **кількості майбутніх засуджених до смертної кари й позбавлення волі** („Доповідна записка наркому внутрішніх справ СРСР про виділення додаткових лімітів“ від 29 вересня 1939 року. ГДА СБУ Ф. 16. С. 174). Такі наперед визначені обсяги репресивних заходів доводилися до відома відповідних структурних підрозділів репресивних органів, які нерідко згодом зверталися з проханням розширити встановлені „**квоти**“ **на масове застосування страт** та інших репресивних заходів. Зазначені „плани“ були обов'язковими до виконання, а звіти про їх неналежну реалізацію нерідко ставали підставою для застосування репресивних заходів до самих їх виконавців.

Широко відомі історичні факти свідчать про організацію та здійснення за вказівкою керівників комуністичної партії (РКП (б), ВКП (б), КПРС) у 1930–1950-х роках **політичних вбивств** (у тому числі й за кордоном).

Як військовий злочин можна розцінити знищення органами НКВС СРСР за постановою Політбюро ЦК ВКП (б) від 5 березня 1940 року понад 21 тисячі польських громадян. Зазначені **масові страти відбулися без проведення досудового слідства, без висування жодних звинувачень та без судового розгляду**. Європейський суд з прав людини у своєму рішенні у справі „Яновець та інші проти Росії“ від 21 жовтня 2013 року визнав факт вчинення радянськими репресивними органами масового вбивства польських громадян шляхом позасудової страти (пункти 106, 155), а також факт приховування та заперечення радянським режимом вини у вчиненні цього злочину (пункти 23, 183). Європейський суд з прав людини наголосив: „Рішення Політбюро від 5 березня 1940 року визначає, що усі без винятку військовополонені, які утримувались у таборах НКВС, повинні були бути піддані позасудовій страті, що і було виконано протягом наступних місяців радянською секретною поліцією“ (пункт 155). При цьому Європейський суд з прав людини послався на визнання факту позасудової страти польських громадян О. Шелепіним (тодішнім головою КДБ) у доповідній записці від 3 березня 1959 року до М. Хрущова: „На підставі рішень, ухвалених спеціальними трійками радянського НКВС, було розстріляно загалом 21857 осіб...“ (пункт 23).

Репресивні органи СРСР вдавалися навіть до **створення спеціальних незаконних озброєних бойових груп з метою здійснення терористичних актів проти мирного населення на території західних областей України**. Такі групи вдавали з себе підрозділи українських націоналістів, хоча насправді до їх складу входили співробітники Міністерства державної безпеки СРСР та радянські військовослужбовці. Такі репресивні акти були спрямовані на знищення перш за все представників інтелігенції та активістів, а також пограбування та залякування

місцевих жителів з метою викликати ненависть до учасників Української повстанської армії та звести нанівець їх підтримку з боку місцевого населення (*Доповідна записка про факти грубого порушення радянської законності у діяльності т.зв. спецгрупи МДБ від 15 лютого 1949 року № 4/001345. Советская агентура: Очерки истории СССР в послевоенные годы (1944–1948). Москва–Нью-Йорк: „Современная История“, 2006. С. 285; Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2 ч. /Упоряд.: І.О. Кресіна, В.Ф. Панібудьласка; За ред. В.Ф. Панібудьласки. К.: Вища шк., 1997. Ч. 2. С. 430-432).*

У червні 1941 року у західних областях України репресивні органи комуністичного режиму знищили понад 20 тисяч підозрюваних, хоча досудове слідство щодо них не було закінчене, їх вина не була доведена в судовому порядку, а декому з них взагалі не було висунуто жодного звинувачення у вчиненні злочину.

Упродовж усіх років свого панування на українських землях комуністичний режим переслідував прихильників української державності за допомогою каральних військових операцій та масштабних репресій, зокрема шляхом масового вислання людей з місць постійного проживання з метою експлуатації на важких примусових роботах у нелюдських умовах. Так, за Постановою Ради народних комісарів СРСР і ЦК ВКП(б) від 20 серпня 1944 року було виділено 275 млн карбованців та 5 тисяч квадратних кілометрів у північній Якутії з метою облаштування 300 виправно-трудова таборів для заслання й перевиховання „усіх ненадійних і ворожих елементів“ з України (*Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП (б) „Про зміцнення радянської влади на Україні“ від 20 серпня 1944 року. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 45*). І це у той час, коли війська антигітлерівської коаліції ціною неймовірних спільних зусиль намагалися подолати нацистський режим.

Відомий американський історик Тімоті Снайдер ретельно дослідив жахливі наслідки державної політики терору, який здійснили комуністичний та нацистський режими на Кривавих землях, до яких він відносить і Україну (а також частину Польщі, Білорусь та Прибалтику). Тімоті Снайдер переконливо довів, що кількість жертв серед цивільного населення саме на цих землях була найбільшою з усіх регіонів у Європі, що постраждали від Другої світової війни, та наголосив: „14 мільйонів, зрештою, – дуже велика цифра. Вона більше ніж на 10 мільйонів перевищує кількість людей у всіх радянських і німецьких концентраційних таборах (на відміну від об’єктів смерті) за всю історію Радянського Союзу та нацистської Німеччини. Якщо нинішні стандарти оцінки військових втрат правильні, то ця цифра перевищує більш ніж на 2 мільйони кількість німецьких і радянських солдатів, разом узятих, що загинули на полі бою під час Другої світової війни (включаючи загиблих від голоду і страчених військовополонених, якщо віднести їх до жертв політики масового вбивства, а не до військових втрат). Це перевищує більш ніж на 13 мільйонів цифри британських і американських втрат у Другій світовій війні, разом узятих. Це також перевищує більш ніж на 13 мільйонів усі американські бойові втрати у всіх війнах“ (*Снайдер Т. Криваві землі. Європа поміж Гітлером та Сталіном: монографія / Тімоті Снайдер. К.: Грані-Т, 2011. С. 425*).

Тоталітарна практика обох зазначених політичних режимів призвела до винищення мільйонів безвинних людей у 20–50-х роках ХХ століття, руйнування соціальної структури громадянського суспільства та суспільної моралі, розпалювання соціальної, расової, національно-етнічної, релігійної ворожнечі та ненависті.

3. Одним із найбільш трагічних наслідків жахливих соціальних експериментів тоталітаризму у ХХ столітті стали нестерпні страждання та повільна голодна смерть мільйонів громадян СРСР, приречених на загибель через організацію комуністичним тоталітарним режимом штучного голоду,

насамперед Голодомору в Україні у 1932–1933 роках, шляхом позбавлення селян будь-яких засобів до існування та унеможливлення їх пересування до інших регіонів СРСР.

У Спільній заяві делегацій держав-членів ООН щодо 70-ї річниці Голодомору в Україні 1932–33 років від 7 листопада 2003 року наголошується, що в колишньому Радянському Союзі мільйони чоловіків, жінок і дітей стали жертвами жорстоких дій і політики тоталітарного режиму (абзац перший). Зазначену Спільну заяву з нагоди 70-х роковин Голодомору – Великого голоду 1932–1933 років в Україні підписали Аргентинська Республіка, Азербайджанська Республіка, Народна Республіка Бангладеш, Республіка Білорусь, Республіка Бенін, Республіка Боснія і Герцеговина, Республіка Гватемала, Республіка Грузія, Арабська Республіка Єгипет, Ісламська Республіка Іран, Республіка Казахстан, Канада, Держава Катар, Киргизька Республіка, Держава Кувейт, Республіка Македонія, Монголія, Республіка Науру, Королівство Непал, Об'єднані Арабські Емірати, Ісламська Республіка Пакистан, Республіка Перу, Південно-Африканська Республіка, Республіка Корея, Республіка Молдова, Російська Федерація, Королівство Саудівська Аравія, Сирійська Арабська Республіка, Сполучені Штати Америки, Республіка Судан, Республіка Таджикистан, Туркменістан, Демократична Республіка Тимор-Лешті, Республіка Узбекистан, Україна та Ямайка, а також підтримали Австралія, Держава Ізраїль, Республіка Сербія і Чорногорія та 25 держав-членів Європейського Союзу.

Відповідно до Конвенції Організації Об'єднаних Націй від 9 грудня 1948 року про запобігання злочину геноциду та покарання за нього Верховна Рада України у Законі України „Про Голодомор 1932–1933 років в Україні“ від 28 листопада 2006 року № 376–V визначила Голодомор 1932–1933 років в Україні „як цілеспрямований акт масового знищення людей“ та „геноцид Українського народу“, а також наголосила, що „публічне заперечення Голодомору 1932–1933 років в Україні визнається наругою над пам'яттю мільйонів жертв Голодомору,

приниженням гідності Українського народу і є протиправним“ (преамбула, стаття перша).

На час ухвалення Закону України „Про Голодомор 1932–1933 років в Україні“ від 28 листопада 2006 року № 376–V міжнародна спільнота засудила Голодомор 1932–1933 років в Україні, що було закріплено як у зазначеній Спільній заяві делегацій держав-членів ООН щодо 70-ї річниці Голодомору в Україні 1932–1933 років від 7 листопада 2003 року, так і в актах парламентів Австралії, Аргентинської Республіки, Республіки Грузія, Естонської Республіки, Італійської Республіки, Канади, Литовської Республіки, Республіки Польща, Сполучених Штатів Америки, Угорської Республіки та інших держав.

У Резолюції Європейського Парламенту щодо роковин Голодомору – штучного голоду в Україні 1932–1933 років від 23 жовтня 2008 року зазначено, що Голодомор 1932–1933 років спричинив загибель мільйонів українців, був цинічно та жорстоко спланований сталінським режимом з метою насильницького запровадження Радянським Союзом політики колективізації сільського господарства проти волі сільського населення України (пункт В преамбули). У цьому акті рішуче засуджено цей жахливий злочин проти народу України та усього людства (підпункти „а“, „б“ пункту 1).

Важливо наголосити, що знищення мільйонів українських селян та руйнування селянських господарств здійснювалося з метою підірвати сили українського селянства, яке мало землю у власності й саме тому було незалежним від радянської влади та було здатне до спротиву комуністичному тоталітарному режиму. Свідома та цілеспрямована організація радянською владою Голодомору в Україні не обмежувалася вилученням з українського села зерна та інших продуктів і включала також організацію спеціального режиму пересування людей для унеможливлення їх порятунку шляхом виїзду до інших регіонів СРСР, де було достатньо продуктів харчування та був шанс на виживання. Крім того, вживалися заходи для запобігання поширенню відомостей про цей злочин за межі України.

Мільйони центнерів українського зерна експортувалися до інших держав, у той час як селяни, які виростили це зерно, були приречені на голодну смерть.

У Доповідній записці начальника Харківського обласного управління Державного політичного управління УСРР від 5 червня 1933 року до тодішнього голови ДПУ УСРР В. Балицького зазначалося, зокрема, що у зв'язку з продовольчими труднощами в Харківській області збільшилася кількість порушених кримінальних справ у зв'язку з (!) людоїдством. І якщо на 1 березня 1933 року таких випадків було 8, то на 1 червня 1933 року їх кількість збільшилася до 221. З огляду на те, що зазначені злочини характеризуються високим рівнем латентності, можна стверджувати, що насправді таких випадків було набагато більше (і це лише в одній Харківській області). У цій же Доповідній записці стверджувалося, що, наприклад, у селі Вовча Яма Балаклійського району Харківської області за останні два місяці померли 800 людей, що становило третину жителів села. Але ж люди масово помирали й до того моменту, коли складалася ця записка, й після того. Важливо звернути увагу на те, що вказана доповідна записка мала гриф „Для службового користування“ і її оприлюднення не передбачалося, тобто у посадовця, який її складав, не було потреби применшувати масштаб трагедії.

Голодомору передувала так звана „колективізація“, яка супроводжувалася позбавленням житла, худоби, реманенту та особистих речей так званих „куркулів“ і „підкуркульників“, а насправді найбільш успішних, організованих, освічених, здібних, працьовитих селян і їх сімей, яких депортували до місцевостей з суворими кліматичними умовами (Архангельська область, Карелія, Сибір, Далекий Схід тощо), не висуваючи при цьому жодних звинувачень у вчиненні конкретних злочинів. Багато хто з них загинули від недоїдання та холоду, оскільки досить часто їх змушували облаштовуватися взимку посеред тайги, викопуючи собі землянки. Таким чином, українське селянство позбавили переважної частини сільської еліти, а виробництво зерна через те різко скоротилося.

Апеляційний суд міста Києва у Постанові від 13 січня 2010 року вказав на беззаперечні докази того, що Сталін Й.В., Молотов В.В., Каганович Л.М., Постишев П.П., Косіор С.В., Чубар В.Я., Хатаєвич М.М. організували Голодомор в Україні в 1932–1933 роках. При цьому апеляційний суд послався на численні документи і свідчення понад 110 осіб та наголосив, що за висновком органу досудового слідства – Головного слідчого управління Служби безпеки України – зазначені особи „з метою придушення національно-визвольного руху в Україні та недопущення побудови і утвордження незалежної української держави, шляхом створення життєвих умов, розрахованих на фізичне винищення частини українців спланованим ними Голодомором 1932–1933 років, **умисно організували геноцид частини української національної групи**, внаслідок чого було знищено 3 млн. 941 тисяч осіб, тобто безпосередньо вчинили злочин, передбачений частиною 1 статті 442 Кримінального кодексу України“.

За допомогою організації Голодомору, масових переслідувань та репресій, винищення українського селянства та української інтелігенції, згортання політики „українізації“ радянський тоталітарний режим тимчасово призупинив природний рух до українського національного відродження та прагнення до незалежної української державності. Знищуючи шляхом голодомору та репресій прихильників „української національної ідеї“, існуючий комуністичний тоталітарний режим намагався убезпечити себе від українського національно-визвольного руху та всенародного повстання.

Закон покликаний, між іншим, запобігти повторенню злочинів комуністичного тоталітарного режиму, сприяти відновленню історичної та соціальної справедливості, усуненню загроз для незалежності, суверенітету, територіальної цілісності та національної безпеки України. Протягом десятиліть історична правда про злочини комуністичного тоталітарного режиму, зокрема й проти українського народу (у тому числі й про Голодомор), ретельно приховувалася та спотворювалася. Як наслідок, у свідомості кількох поколінь

панували та й до цього часу продовжують домінувати у свідомості багатьох людей викривлені уявлення про радянський політичний режим та його міфічні „заслуги“, „досягнення“ і „здобутки“, які **тьмяніють перед його жахливими злочинами, організованими свідомо з огляду на ідеологічні постулати** та з метою догодити тим, хто запопадливо проводив так звану „генеральну лінію партії“.

Пропаганда комуністичного тоталітарного режиму, який зухвало й цинічно принижував цінність людського життя та гідності людини, а також заперечення історичної правди про його злочини становлять реальну загрозу для незалежної української державності, оскільки створюють сприятливий ґрунт для мобілізації та об'єднання її противників, які здатні зруйнувати демократичний конституційний лад, який в Україні усе ще є надто вразливим. Зазначене переконливо доводить легітимну мету ухвалення Закону та обґрунтованість засудження комуністичного тоталітарного режиму так само, як і нацистського тоталітарного режиму.

4. З огляду на панівну ідеологію комуністичний тоталітарний режим неодноразово втручався у внутрішні справи та здійснював **збройні вторгнення до інших незалежних держав**, порушуючи при цьому норми міжнародних договорів та власні міжнародні зобов'язання: у 1939 році – до Республіки Польща та Фінляндської Республіки, у 1940 році – до Литовської Республіки, Латвійської Республіки, Естонської Республіки та Королівства Румунія, у 1956 році – до Угорської Народної Республіки, у 1968 році – до Чехословацької Соціалістичної Республіки, у 1979 році – до Демократичної Республіки Афганістан.

СРСР було виключено з Ліги Націй 14 грудня 1939 року через розв'язування війни проти Фінляндії. Оскільки найважливіші державно-владні рішення в СРСР ухвалювалися винятково керівництвом комуністичної партії (ВКП(б), КПРС), яка сформувала та підтримувала тоталітарний політичний режим у тодішній радянській державі й становила його основу, то вказана негативна оцінка

агресивної політики СРСР з боку міжнародного співтовариства означає одночасно й негативну оцінку комуністичного тоталітарного режиму, що панував у СРСР.

До масових жахливих злочинів цілеспрямовано, систематично і свідомо призводили як нацистський режим, що утвердився у 1933 році і поступово поширив тоталітарну практику на значну частину європейських держав (у тому числі на українські землі з 1939 по 1944 роки), так і комуністичний режим, який здійснював тоталітарну практику протягом тривалих періодів у XX столітті, починаючи з 1917 року.

До того ж перед початком Другої світової війни та на її першому етапі, а саме у період з 23 серпня 1939 року до 21 червня 1941 року, комуністичний тоталітарний режим, що утвердився в СРСР, активно співпрацював з нацистським тоталітарним режимом. **Завдяки радянсько-німецькому співробітництву відбулося суттєве нарощування військового потенціалу нацистської держави** (що офіційно іменувала себе як Третій рейх), істотне зміцнення нацистського тоталітарного режиму та його збройних сил саме у той період, коли нацистська держава шляхом військової агресії окупувала значну частину держав континентальної Європи та продовжувала здійснювати інтенсивні військові операції, зокрема, проти Великобританії, а також у Північній Африці, в Атлантиці та в інших частинах Світового Океану, знищуючи при цьому як бойові кораблі, так і торговельні та пасажирські судна, здійснюючи масовані бомбардування як військових об'єктів, так і житлових будинків та інших цивільних об'єктів. Саме за рахунок радянських поставок власної сировини і матеріалів, а також сировини й матеріалів, завезених до СРСР з інших держав, та використання території СРСР для транзитних поставок стратегічної сировини і матеріалів з інших регіонів світу військово-промисловий комплекс нацистського тоталітарного режиму зміг не лише подолати економічну блокаду, запроваджену до нього через порушення вимог Версальського договору, а й суттєво наростити виробництво військової техніки і боєприпасів та накопичити військово-стратегічні резерви, необхідні їй

для здійснення агресії та проведення агресивної війни. Результатом таких цілеспрямованих зусиль радянського комуністичного тоталітарного режиму стали збалансованість економіки нацистської держави, суттєве зміцнення та примноження військового потенціалу нацистського режиму, досягнення ним високого рівня живучості та стійкості. Для такого твердження є достатні підстави, адже, як пише Вернер Мазер, „гучна заява Гітлера 1 вересня 1939 р., що він виділив 90 млрд марок на потреби озброєння, могла ввести в оману лише дилетантів, виходячи з обстановки, що склалася. Військове керівництво знало, що запасів сировини могло вистачити у кращому випадку на 12 тижнів війни, що 25 % цинку, 50 % свинцю, 65 % мінерального мастила, 70 % міді, 80 % каучуку, 90 % олова, 95 % нікелю і 99 % бокситів імпортувалося з-за кордону. Зрозуміло, що це не було секретом для Гітлера, але він знав і те, що і **військово-промислове становище рейху істотно змінилося після укладення радянсько-німецького пакту про ненапад**. Він віддав розпорядження інтенсифікувати виробництво штучного каучуку та синтетичного палива, **поклавшись на економічну підтримку і нейтралітет Радянського Союзу...**“ (Вернер Мазер. *Адольф Гитлер. Легенда. Миф. Действительность.* - М.: Попури, 2009. С. 358). Насправді СРСР надав нацистському військово-промислому комплексу значну кількість стратегічної сировини, зокрема за 17 місяців поставив 3 тисяч тонн нікелю (для виробництва однієї тони танкової броні тоді потрібно було біля 25 кг нікелю; для виготовлення броні використовувалися також хром або марганець), 14 тисяч тонн міді, 140 тисяч тонн марганцю, а з 10 січня 1941 року спеціальним розпорядженням поставки були збільшені, зокрема, нікелю на 1,5 тисяч тонн, міді – на 6 тисяч тонн.

Після посилення своєї потужності (у тому числі за рахунок всебічної радянської допомоги та підтримки, що надавалися найбільш активно упродовж 22 місяців – з 19 серпня 1939 року до 21 червня 1941 року) нацистський режим не лише успішно здійснював кілька років поспіль агресивну війну, окупацію та

пограбування інших держав, створив у Європі маріонеткові політичні режими, запровадив політику державного терору у самій німецькій державі та на окупованих нею територіях, систематично та масово порушував право на життя, право на повагу людської гідності та інші права людини на значних територіях європейського континенту та поза його межами, а й **виділив значні ресурси для створення спеціальної інфраструктури цілеспрямованого масового знищення людей** (у тому числі за національною та расовою ознаками, а також за політичними мотивами), зокрема **шляхом створення спеціальних „таборів смерті“, в яких було знищено мільйони людей.**

Окрім того, у різних європейських державах **нацистські каральні загони влаштовували масові страти мирних жителів, знищили тисячі населених пунктів разом із їхніми мешканцями.** У французькому містечку Орадур-сюр-Глан у червні 1944 року нацисти стратили 642 жителів, у чеському Лідіце в червні 1943 року – 320 жителів, у білоруській Хатині у березні 1943 року – 152 жителів.

В Україні у 1941-1944 роках **нацисти спалили 1377 населених пунктів й одночасно стратили їх жителів, серед яких переважали жінки, діти та літні люди, які не становили жодної загрози нацистському окупаційному режиму.** В українському містечку Корюківка Чернігівської області протягом 1-2 березня 1943 року нацисти знищили понад сім тисяч мешканців, яких розстрілювали та спалювали живцем групами по 50-100 та більше осіб. Каральну акцію нацистів спровокували радянські партизани, які напередодні здійснили збройний напад на місцевий нацистський гарнізон, однак вони навіть не спробували прийти на допомогу місцевим жителям та врятувати їх від нацистських карателів, хоча перебували за кілька кілометрів від Корюківки, а чисельністю й озброєнням значно переважали нацистський каральний загін. З ідеологічних міркувань „корюківська трагедія“ замовчувалася кілька десятиліть, оскільки громадськість могла дізнатися про бездіяльність партизан та про „відсутність наказів“ захищати мирних жителів.

Економічна, дипломатична, військова та інші форми співробітництва між СРСР та нацистською державою у 1939–1941 роках значною мірою обумовили **зростання потужності нацистського економічного потенціалу, підвищення могутності нацистського тоталітарного режиму** та розширили його можливості щодо здійснення масових, цинічних, системно організованих та жорстоких злочинів. Однак зваженої та всебічної юридичної оцінки ролі радянського комуністичного тоталітарного режиму у зміцненні нацистського режиму на першому етапі Другої світової війни та у сприянні йому у проведенні агресивної війни і вчиненні злочинів проти людства та людяності не відбулося ні на Нюрнберзькому процесі, ні пізніше. СРСР, який майже третину від тривалості Другої світової війни в Європі активно підтримував нацистський режим, згодом також став наступною черговою жертвою агресивної політики нацистської держави, долучився спочатку до стримування, а згодом і до розгрому нацизму у складі антигітлерівської коаліції.

Однак участь у подоланні та розгромі нацизму не може спростувати чи заперечити той факт, що СРСР „дружив“ та співпрацював з нацистським режимом протягом 22 місяців (тобто майже третину усього того періоду, протягом якого тривала Друга світова війна) і саме в період такої „дружби“ (та значною мірою завдяки співробітництву з СРСР) нацистський режим зумів окупувати усі ті європейські держави, які стали його жертвою. Тобто ті, хто стверджує, що СРСР начебто самотужки „звільнив Європу від нацизму“, забувають, що **спочатку комуністичний режим допоміг нацистам окупувати європейські держави, офіційно вітав нацистських лідерів із „блискучими“ перемогами та висловлював своє захоплення „силою нацистської зброї“.** І лише пізніше, ставши черговою жертвою нацистського вторгнення, **комуністичний режим неодноразово благав про допомогу у Великій Британії та США й долучився до антигітлерівської коаліції.** Хоча у той період, коли Велика Британія наодинці протистояла натиску військово-повітряних і військово-морських сил нацистського

режиму, СРСР допомагав не Великій Британії, доля якої „висіла на волосині“, а саме нацистам (у тому числі передав їм бомби великої потужності, які впали на Лондон та інші британські міста і містечка, надав у користування військову базу для розташування й ремонту підводних човнів на Кольському півострові, нафтопродукти у значних обсягах тощо). А радянські криголами навіть провели Північним морським шляхом до Берингової протоки нацистський бойовий корабель, який знищував британські судна в Тихому океані.

Завдяки активному й інтенсивному радянсько-німецькому співробітництву та використанню отриманих нацистською Німеччиною за допомогою СРСР стратегічних ресурсів у 1939–1941 роках практику нацистського тоталітаризму вдалося поширити шляхом ведення агресивної війни на значну територію Європи, а також на Північну Африку та акваторію Світового Океану. Використання нацистським тоталітарним режимом сировини та ресурсів, що надавали йому як окуповані європейські держави, так і комуністичний режим та корпорації з інших країн, уможливило істотне зміцнення матеріально-технічної основи нацистського тоталітарного режиму та окупацію ним у подальшому значної частини СРСР, що дозволило нацистському режиму ще більше наростити ресурсну та сировинну базу для продовження тоталітарної практики згідно з нацистською концепцією „тотальної війни“. Завдяки збільшенню економічного й, зокрема, військово-промислового потенціалу нацистського тоталітарного режиму та його сателітів (зокрема, за рахунок використання зазначених ресурсів) вказаний режим суттєво продовжив період здійснення тоталітарної практики, істотно збільшив кількість злочинів нацистського тоталітарного режиму та чисельність його жертв, поглибив їх страждання (у тому числі шляхом проведення масових страт та жахливих експериментів у нацистських „таборах смерті“), а також збільшив обсяг матеріальних та духовно-культурних втрат людства, включно з численними культурними цінностями та здобутками світової цивілізації.

5. Водночас радянський комуністичний тоталітарний режим, здійснивши протягом двох десятиліть широкомасштабну мілітаризацію, накопичивши значну кількість озброєнь та витративши певну частину стратегічних матеріалів на допомогу агресору, **перетворив усю державу на своєрідну „казарму“ під гаслом „затягування поясів для підготовки до війни“**, однак виявився неготовим та нездатним до ведення сучасної війни і сам став у 1941 році наступною черговою жертвою нацистської агресії. На той час Збройні Сили СРСР мали значну перевагу над агресором за кількістю усіх видів озброєнь, бойової техніки та боєприпасів, що підтверджується новими аналітичними матеріалами, статистичними даними та документами. З такими даними можна ознайомитися, зокрема, у довідниковому виданні, підготовленому авторським колективом під керівництвом Г.Ф. Кривошеєва. Цей колектив створив Генеральний штаб Збройних Сил Російської Федерації, який надав науковцям доступ до необхідних документів і матеріалів (*„Гриф секретности снят: Потери Вооруженных Сил СССР в войнах, боевых действиях и военных конфликтах: Статистическое исследование / В.М. Андроников, П.Д. Буриков, В.В. Гуркин и др.; под общ. ред. Г.Ф. Кривошеева. М.: Воениздат, 1993. С. 345*). У цьому виданні вперше було подано узагальнені дані про втрати Радянської Армії (та флоту), а також її противників на підставі документів, що кілька десятиліть зберігалися під грифом „Таємно“. Однак деякі дослідники вважають, що у цьому довіднику та у наступному його виданні, незважаючи на цінні достовірні дані здійснено спробу завуалювати, приховати або применшити колосальні втрати комуністичного режиму та його збройних сил, зокрема й під час Другої світової війни.

Тривалий час суспільству нав'язувалася думка про те, що червоноармійці начебто змушені були йти у бій, маючи лише „одну гвинтівку на трьох“. Однак у другому виданні цього довідника, наприклад, зазначається, що на 22 червня 1941 року в СРСР було 9,33 млн штук стрілецької зброї (*Великая Отечественная без грифа секретности. Книга потерь. Новейшее справочное издание /*

Г.Ф. Кривошеев и др. М.: Вече, 2010. С. 344). І це при тому, що у складі тих 119 дивізій вермахту, що здійснили вторгнення до СРСР 22 червня 1941 року, перебувало 2,5 млн військовиків. Про це неодноразово згадує у своєму щоденнику начальник генерального штабу вермахту Франц Гальдер, який, наприклад, написав, що станом на 3 липня втрати становили 54 тисячі військових (із них загиблих – 11822, поранено 38809), тобто 2,15 % від 2,5 млн осіб (*Гальдер Ф. Военный дневник (июнь 1941 – сентябрь 1942). М.: Астрель, 2010. С. 118).* Зрозуміло, що Франц Гальдер не збирався вводити в оману читачів, бо писав свій щоденник тоді, коли вермахт успішно вів бойові дії на усіх фронтах, а отже, й не планував його публікувати, а писав лише тому, що так був навчений як дисциплінований служака, вихований на пруських традиціях. Решту свого війська нацисти змушені були тримати на території всіх окупованих ними держав від Норвегії до Греції та від атлантичного узбережжя Франції до Перемишля у Польщі. Виходить, що на перший день вторгнення нацистів до СРСР у Червоній Армії було стільки стрілецької зброї, що проти кожного нацистського вояка можна було виставити умовно 3,7 одиниці стрілецької зброї.

У другому виданні того ж довідника також зазначається, що на 22 червня 1941 року в Збройних Силах СРСР перебувало на озброєнні 22,6 тисяч танків, 20 тисяч бойових літаків, 112,8 тисяч гармат і мінометів (*Великая Отечественная без грифа секретности. Книга потерь. Новейшее справочное издание / Г.Ф. Кривошеев и др. М.: Вече, 2010. С. 344).* Як зазначає щодо стану Червоної Армії у 1941 році відомий дослідник історії Другої світової війни Марк Солонін, „циклопічні гори накопиченої зброї дали змогу створити найбільшу в світі сухопутну армію, у складі якої до літа 1941 році перебувало 198 стрілецьких (у тому числі 19 гірських стрілецьких), 61 танкова, 31 моторизована 13 кавалерійських дивізій. Усього 303 дивізії. А також 94 корпусних артполків і 74 артполків РГК, 10 ПТАБРів (протитанкових артилерійських бригад РГК), 10 повітряно-десантних бригад. За прийнятою

традицією ми не стали включати до цього переліку досить багаточисельні частини та з'єднання військ НКВД“ (*Солонин М. Июнь 41-го. Окончательный диагноз / Марк Солонин. М.: Яуза, Эксмо. 2013. С. 30*).

Кілька десятиліть радянські історики стверджували, що нібито німецькі танки були кращими. Насправді на 22 червня 1941 року в СРСР було випущено 1225 середніх танків Т-34 та 639 важких танків КВ-1, про які ще у 1984 році автори підручника з воєнної історії написали, що „жодна країна світу не мала таких машин“ (*Военная история... Учебник / И.Е. Крупченко, М.Л. Альтговзен, М.П. Дорофеев и др. М.: Воениздат, 1984. С. 134*). Насправді це було саме так, адже влітку 1941 року, наприклад, радянський танк Т-34 за своїми тактико-технічними характеристиками був кращим за будь-який інший танк, що їх виробляли у світі, та міг пробити лобову броню будь-якого німецького танка на дистанції 1000 метрів. А от кращий на той час німецький танк міг вразити Т-34, лише стріляючи з дистанції 200 метрів і тільки в бортову броню.

Однак особовий склад Збройних Сил СРСР не був належним чином підготовлений до ведення бойових дій та не мав достатніх навичок використання зброї і бойової техніки (насамперед, через брак палива та боєприпасів, які виділялися для бойового навчання, а також неналежну організацію бойової підготовки). Виходить, що майже один мільйон тонн нафтопродуктів для поставок нацистському режиму у 1939–1941 роках радянські керівники знайшли, а от палива для бойового навчання не виділили. Так сталося не тому, що палива взагалі не було, а через неорганізованість та жорстку адміністративну систему, яка не стимулювала вияву ініціативи, а привчила багатьох чекати вказівок від керівництва, якому завжди „видніше“. До того ж після репресій 1937–1938 років фаховий рівень військового командного складу різко знизився.

Непропорційно величезна кількість людських жертв та матеріальних втрат СРСР під час Другої світової війни, а також довга її тривалість була обумовлена, з-поміж інших причин, фаховою невідповідністю особового та командирського

складу Збройних Сил СРСР, через яку вони досить часто змушені були набувати необхідних на війні навичок і знань безпосередньо під час ведення бойових дій. Оскільки саме через непідготовленість бійців і командирів та неналежну організацію оборони СРСР втратив величезну кількість особового складу, а також зброї, техніки, боєприпасів, паливо-мастильних та інших матеріалів, значною частиною яких скористалися нацисти, комуністичний тоталітарний режим змушений був звертатися до союзників із антигітлерівської коаліції по допомогу, без якої радянські війська не могли проводити військові операції, а радянська промисловість не могла відновити виробництво більшості видів зброї, боєприпасів та бойової техніки. Допомога, яку надавав СРСР нацистському режиму на першому етапі війни, а також непідготовленість радянських Збройних Сил до оборони призвели до зростання можливостей нацистського режиму для більш тривалого утримання усіх окупованих територій, їх пограбування та здійснення ним воєнних злочинів. Наочним буде приклад нацистської окупації міста Харкова, яка стала можливою і тривала 22 місяці через низку чинників, з-поміж яких однією з головних причин стало те, що СРСР на першому етапі Другої світової війни так само 22 місяці охоче „дружив“ з нацистським режимом та суттєво сприяв зміцненню його військово-промислового комплексу.

Про неналежну фахову підготовку Збройних Сил СРСР та невміння організувати ефективну оборону свідчать, зокрема, такі факти. Під час Другої світової війни СРСР втратив 96,5 тисяч танків, а нацистська Німеччина та її союзники – лише 32,5 тисяч танків. СРСР втратив 88,3 тисяч бойових літаків, а нацистська Німеччина та її союзники – 58,9 тисяч бойових літаків (*Великая Отечественная без грифа секретности. Книга потерь. Новейшее справочное издание* / Г. Ф. Кривошеев и др. – М.: Вече, 2010. – С. 349). Слід зважити й на те, що нацисти втрачали свою бойову техніку з 1939 року на усіх театрах бойових дій, а Червона Армія – лише з 1941 року і тільки на радянсько-німецькому фронті. Красномовним є й той факт, що із 58,9 тисяч бойових літаків, що їх втратив

нацистський режим під час Другої світової війни, лише 39 % були втрачені нацистами на радянсько-німецькому фронті, а понад 60 % літаків нацистські військово-повітряні сили втратили на інших театрах бойових дій. Стосовно підводних човнів статистичні дані вражають ще більше, адже з майже 900 втрачених нацистами підводних човнів лише 29 були потоплені зусиллями військово-морського флоту СРСР, а решта – на рахунку британських та американських військових. Взагалі для реалістичної оцінки внеску СРСР у перемогу над нацизмом війна на морі є важливою насамперед з огляду на те, що коли б спочатку Велика Британія, а згодом і США не вели бойових дій проти військово-морських сил нацистського режиму та не забезпечили ефективну охорону морських конвоїв, тоді СРСР не мав би достатньої кількості сировини, зброї, обладнання та матеріалів як для оборони, так і для наступальних операцій. А у нацистського режиму не було б потреби виробляти таку величезну кількість для „битви за Атлантику“. У цьому контексті варто нагадати, що СРСР отримав від союзників з-поміж іншого понад 400 тисяч якісних автомобілів, а власне виробництво становило ненабагато більше 200 тисяч автомобілів. До того ж з тієї сталі, що пішла на виготовлення нацистською промисловістю підводних човнів та надводних бойових кораблів, могли бути побудовані десятки тисяч нових танків, і тоді у червні 1941 року до СРСР вторглися б не 4300 нацистських танків та танків їх союзників, як це було насправді (*Гриф секретності снят: Потери Вооруженных Сил СССР в войнах, боевых действиях и военных конфликтах: Статистическое исследование / В.М. Андроников, П.Д. Буриков, В.В. Гуркин и др.; под общ. ред. Г.Ф. Кривошеева. М.: Воениздат, 1993. С. 345*), а в кілька разів чи навіть в десятки разів більше. Тому усі події Другої світової війни взаємопов'язані та не можуть розглядатися окремо.

Кричущим фактом непідготовленості, неорганізованості та безпорадності радянських військ стало те, що лише 43 тисячі бойових літаків становлять бойові втрати, а решта понад 45 тисяч літаків – так звані небойові втрати (*Великая*

Отечественная без грифа секретности. Книга потерь. Новейшее справочное издание / Г.Ф. Кривошеев и др. М.: Вече, 2010. С. 344). Так само вражає те, що лише за півроку у 1941 році Червоною Армією було втрачено 6,29 млн штук стрілецької зброї (*Великая Отечественная без грифа секретности. Книга потерь. Новейшее справочное издание / Г.Ф. Кривошеев и др. М.: Вече, 2010. С. 344).* Цей факт є дуже дивним і разом з тим красномовним, оскільки стрілецьку зброю, на відміну від міномета, гармати чи танка, можна винести і з оточення, і без набоїв (звісно, якщо мати намір продовжувати виконувати наказ, дотримуватися військової присяги та протидіяти противникові).

Прикметним є й той факт, що від Бресту до меж Московської області вермахт пройшов з боями за три місяці, а от у зворотному напрямку від Підмосков'я до Бресту радянські війська пройшли, долаючи опір вермахту, майже за три роки. Тобто одним із зlodіянь комуністичного тоталітарного режиму стало використання в бойових діях під час Другої світової війни ненавчених бійців та командирів, непідготовлених підрозділів, частин, з'єднань і армій, неспроможність організувати їх взаємодію та вчасно забезпечити війська усім необхідним. І лише отримавши бойові навички і бойовий досвід у боях, ціною колосальних втрат радянські війська навчилися воювати та перемагати нацистів.

6. Після Другої світової війни тоталітарні режими засудило і світове співтовариство, і католицька церква.

Організація Об'єднаних Націй була створена перш за все з огляду на трагічні наслідки Другої світової війни з метою „позбавити прийдешні покоління нещастя війни, яка двічі в нашому житті принесла людству невимовне горе, і знову утвердити віру в основні права людини, у гідність і цінність людської особистості, у рівноправність чоловіків та жінок і в рівність прав великих та малих націй“ (преамбула Статуту Організації Об'єднаних Націй від 26 червня 1945 року).

У Загальній декларації прав людини від 10 грудня 1948 року наголошується, що причинами її прийняття і проголошення, з-поміж іншого є те, що „зневажання і нехтування правами людини призвели до варварських актів, які обурюють совість людства“ (абзаци другий преамбули).

Папа Римський Пій XII у 1949 році затвердив Декрет проти комунізму Конгрегації доктрини віри (лат. *Congregatio pro Doctrina Fidei*), підтверджений в 1962 році Папою Римським Іоанном XXIII. Зазначений документ визнає незаконними, зокрема, приєднання до комуністичних партій та сприяння їх діяльності, публікування та поширення літератури на підтримку комуністичного вчення чи діяльності комуністів на тій підставі, що комунізм є „матеріалістичним та антихристиянським вченням“, а комуністичні лідери у своєму вченні та своїх діях проявляють себе ворогами Бога, справжньої релігії та Церкви Христової.

Рішуче засудження нацистського та комуністичного режимів міститься у численних міжнародних документах європейських парламентських організацій.

У Резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи „Про боротьбу з відродженням нацистської ідеології“ від 12 квітня 2006 року № 1495 (2006) вказується, що злочинна суть нацистської політики та дій була беззаперечно доведена і беззастережно засуджена Міжнародним військовим трибуналом у Нюрнберзі в 1945–1946 роках (пункт 6). Водночас у цьому документі зазначається, що Асамблея вкрай стурбована з приводу деяких подій, які свідчать про те, що суспільне усвідомлення небезпеки нацистської ідеології і її неприйняття суспільством слабшають (пункт 9), та вважає, що слід негайно активізувати скоординовані дії з метою протистояння спробам відродити нацистську ідеологію, боротьбу з ксенофобією, нетерпимістю і ненавистю на расовому та етнічному ґрунті, політичним і релігійним екстремізмом і всіма формами тоталітарних проявів (пункт 14).

Парламентська асамблея ОБСЄ у своїй Резолюції „Возз'єднання розділеної Європи“ від 29 червня – 3 липня 2009 року SC (09) 3 R закликала країни-учасниці

продовжувати вивчення тоталітарної спадщини та підвищувати поінформованість громадськості, розробляти та удосконалювати навчальні посібники, програми та заходи, особливо для молоді, щодо тоталітарної історії (підпункт „а“ пункту 13) і просить уряди та парламенти країн-учасників позбутися всіх структур та моделей поведінки, націлених на те, щоб прикрасити минуле, намагаючись до нього повернутися або ж прагнути подовжити своє існування і в майбутньому, перешкоджаючи повній демократизації (пункт 14).

У Резолюції Парламентської асамблеї Ради Європи „Необхідність міжнародного засудження злочинів тоталітарних комуністичних режимів“ від 25 січня 2006 року № 1481 (2006) (далі – Резолюція № 1481) зазначається, що усі без винятку тоталітарні комуністичні режими, які панували в Центральній та Східній Європі в минулому столітті та які ще й досі залишаються при владі в деяких країнах світу, характеризуються численними порушеннями прав людини; порушення мали різний характер залежно від культури, країни та історичного періоду; це були індивідуальні та масові вбивства і страти, смерть у концентраційних таборах, голодомори, депортації, катування, примусова праця та інші форми масового фізичного терору, переслідування з етнічних або релігійних мотивів, порушення свободи совісті, думки й вираження поглядів, порушення свободи преси, а також відсутність політичного плюралізму (пункт 2).

У Резолюції № 1481 також наголошується, що відповідні злочини виправдовувалися теорією класової боротьби й принципом диктатури пролетаріату (пункт 3), а падіння тоталітарних комуністичних режимів у Центральній та Східній Європі не завжди супроводжувалося міжнародним розслідуванням їхніх злочинів; більше того, міжнародне співтовариство не притягнуло виконавців цих злочинів до суду, як це було з жахливими злочинами націонал-соціалізму (нацизму) (пункт 5).

Парламентська асамблея Ради Європи суворо засудила численні порушення прав людини, вчинені тоталітарними комуністичними режимами, висловила

жертвам цих злочинів свої співчуття, розуміння, визнала їхні страждання та закликала всі комуністичні та посткомуністичні партії у державах-членах Ради Європи – якщо вони ще не зробили цього – дати нову оцінку історії комунізму та своєму власному минулому, чітко відмежуватися від злочинів тоталітарних комуністичних режимів та однозначно їх засудити (пункти 12, 13 Резолюції № 1481).

Пунктом 4 Резолюції Парламентської асамблеї Ради Європи „Про заходи щодо ліквідації спадщини колишніх комуністичних тоталітарних систем“ від 27 червня 1996 року № 1096 (1996) (далі – Резолюція № 1096) визначено, що, „ліквідуючи спадщину колишніх комуністичних тоталітарних систем, демократична держава, заснована на верховенстві права, повинна застосовувати власні процесуальні засоби. Вона не може застосовувати будь-які інші засоби, оскільки тоді вона буде не кращою, ніж тоталітарний режим, який потрібно ліквідувати... Держава, заснована на принципі верховенства права, також може захищати себе від відродження комуністичної тоталітарної загрози, тому що володіє достатньою кількістю засобів, які не суперечать правам людини і принципу верховенства права“. Крім того, у Резолюції № 1096 наголошується, що найкращою гарантією ліквідації колишніх комуністичних тоталітарних систем є проведення глибоких політичних, правових і економічних реформ у відповідних країнах, які призведуть до формування дійсно демократичного менталітету й політичної культури (пункт 16).

Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи „Ставлення до пам'ятників, що мають суперечливу історичну інтерпретацію у державах-членах Ради Європи“ від 29 січня 2009 року № 1652 (2009) містить заклик до держав-членів Ради Європи ініціювати найширші можливі дискусії між істориками та іншими експертами щодо складності історичного минулого цих пам'ятників, їх значення для різних верств суспільства, на внутрішньому та, у разі

доцільності, міжнародному рівні (пункт 7), а також організовувати конференції, колоквиуми та семінари з цього питання (підпункт 9.1 пункту 9).

Європейський Парламент запропонував оголосити 23 серпня Європейським днем пам'яті жертв сталінізму та нацизму з метою збереження пам'яті про жертви масових депортацій і знищень, укорінення демократії, зміцнення миру і стабільності на нашому континенті (пункт 1 Декларації Європейського Парламенту щодо проголошення 23 серпня Європейським днем пам'яті жертв сталінізму і нацизму від 23 вересня 2008 року).

У Резолюції щодо європейської свідомості та тоталітаризму від 2 квітня 2009 року Європейський Парламент рішуче та беззастережно засудив всі злочини проти людства та масові порушення прав людини, що були вчинені усіма тоталітарними та авторитарними режимами (пункт 7); визначив, що остаточною метою розкриття та оцінки злочинів, скоєних комуністичними тоталітарними режимами, є примирення, якого можна досягти шляхом визнання відповідальності, прохання вибачення та пошуків морального оновлення (пункт 16).

З наведених міжнародних документів випливає, що **оцінка діяльності комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів має здійснюватися з урахуванням системного характеру протиправних діянь, вчинених цими режимами, та з огляду на тоталітарну практику, що тривалий час проводилася ними на засадах заперечення цінності людського життя та людської гідності, а також нехтування основними правами людини.**

7. Засудження державної тоталітарної практики, що набула втілення у масових репресіях, розпочалося в СРСР лише з середини 50-х років XX століття. На закритому засіданні XX з'їзду КПРС 25 лютого 1956 року Перший секретар ЦК КПРС М.С. Хрущов виголосив таємну доповідь „Про культ особи та його наслідки“. Ця доповідь поширювалася лише серед обмеженого кола осіб, а вперше

була опублікована в СРСР тільки через 33 роки, тобто у 1989 році. У ній наголошувалося на визначальній ролі Й.В. Сталіна в організації і проведенні масових репресій в СРСР. Проте справжній масштаб репресій не було з'ясовано, а після кількарічних спроб здійснити своєрідну трансформацію існуючого політичного режиму з метою його часткової лібералізації КПРС знову поновила в СРСР практику тотального контролю за громадянами з використанням спецслужб, а також практику політично вмотивованих переслідувань, які тривали до другої половини 80-х років XX століття (хоча й не в таких значних масштабах, як у сталінський період).

Отже, системний та цілеспрямований характер репресій в СРСР підтверджується, зокрема, фактом проведення **реабілітації незаконно засуджених**: часткової (у 1938–1940-х роках) та масової (у 1950–1960-х роках). Проте не всі жертви репресій були реабілітовані у той період та отримали відповідні компенсації.

Тому Верховна Рада України ухвалила Закон України „Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні“ від 17 квітня 1991 року № 962–ХІІ (далі – Закон № 962), у преамбулі якого зазначається, що „реабілітація жертв політичних репресій повинна охоплювати увесь період після 1917 року до моменту набрання чинності цим Законом і поширюватись на осіб, необґрунтовано засуджених за цей час судами України або репресованих на території республіки іншими державними органами в будь-якій формі, включаючи позбавлення життя або волі, переселення в примусовому порядку, вислання і заслання за межі республіки, позбавлення громадянства, примусове поміщення до лікувальних закладів, позбавлення чи обмеження інших громадянських прав або свобод з мотивів політичного, соціального, класового, національного і релігійного характеру“.

Верховна Рада України офіційно засудила репресії й відмежувалася „від терористичних методів керівництва суспільством“, висловила „співчуття жертвам необґрунтованих репресій, їх рідним і близьким“, проголосила „намір неухильно

добиватись відновлення справедливості, усунення наслідків свавілля і порушень громадянських прав“, заявила про прагнення „забезпечити посильну на цей час компенсацію матеріальної і моральної шкоди, заподіяної незаконними репресіями, реабілітованим та їх сім'ям“, та гарантувала „народу України, що подібне ніколи не повториться, що права людини і законність будуть свято додержуватись“ (преамбула Закону № 962).

Відповідно до Закону № 962 реабілітованими визнаються особи, які „з політичних мотивів були необґрунтовано засуджені судами або піддані репресіям позасудовими органами, в тому числі „двійками“, „трійками“, особливими нарадами і в будь-якому іншому позасудовому порядку, за вчинення на території України діянь, кваліфікованих як контрреволюційні злочини за кримінальним законодавством України до набрання чинності Законом СРСР „Про кримінальну відповідальність за державні злочини“ від 25 грудня 1958 року...“ (стаття 1); крім того, встановлені винятки стосовно обставин, за наявності яких реабілітація певних категорій осіб не допускається (стаття 2).

8. Навіть у післясталінський період комуністичний режим істотно не змінився та поновив практику тотального контролю й політично вмотивованих переслідувань, перш за все стосовно тих, хто критикував існуючий режим або не виявляв до нього лояльності. До таких осіб застосовували кримінальні покарання за надуманими підставами, примусове утримання в психіатричних лікувальних закладах, позбавлення радянського громадянства та вислання за межі держави, унеможливлення здійснення певної діяльності або інші обмеження та утиски. Цей режим нещадно експлуатував людину, ставився до неї як до засобу досягнення своїх цілей.

Безвідповідальна політика комуністичного режиму, систематичне нехтування ним екологічними нормами, порушення вимог щодо проектування і технологій будівництва, економія коштів на системах безпеки, постачання неякісного обладнання та низка інших вад в організації будівництва й експлуатації

спричинили 26 квітня 1986 року жахливу аварію на Чорнобильській АЕС, яка стала катастрофою світового масштабу. Хоча про ймовірність аварії попереджали керівників різних рівнів і журналісти, і співробітники КДБ УРСР (*Інформація про порушення у будівництві Чорнобильської АЕС начальника Управління КДБ УРСР по м. Києву та Київській області від 19 грудня 1978 року – документ із грифом секретності „таємно“. ГДА СБУ. Ф. 11. Спр. 991. Т. 1; довідка „Про деякі проблеми експлуатації атомних електростанцій в СРСР від 20 травня 1983 року; доповідна записка начальника Прип'ятського ГВ УКДБ УРСР Ніколаєву Ю.В. „Про недостатню надійність реакторів, що використовуються на Чорнобильській АЕС“ від 14 серпня 1984 року – документи із грифом секретності „таємно“. ГДА СБУ. Ф. 11. Спр. 992 – Т. 6).*

Прикметно, що три провідних московських фахівці з ядерної енергетики, які прибули у відрядження на Чорнобильську атомну станцію напередодні аварії, спостерігали за пожежею на Четвертому енергоблоці з вікна готелю у Прип'яті, але жоден із них не висловив з цього приводу здивування. На їхню думку дивним було те, що ця аварія не сталася набагато раніше (!), і ця думка відразу була підтримана ними одностайно. Вони, як фахівці, зрозуміли, що роботи на ЧАЕС не буде, і відразу вирішили повернутися додому.

Ця глобальна техногенна катастрофа потягла за собою істотне зростання трагічних наслідків як через умисне приховування інформації, так і через зволікання з повідомленням про факт цієї аварії та її масштаби. Несвоєчасна евакуація населення призвела до збільшення кількості постраждалих унаслідок цієї аварії, що спричинила величезні втрати та колосальні людські жертви і страждання людей, а подолання її наслідків й надалі вимагатиме постійного залучення значних матеріальних ресурсів.

Наочним свідченням антигуманної державної політики комуністичного режиму стали й численні ядерні випробовування, зокрема ті, що спрямовані на вирішення окремих завдань у господарському комплексі без вжиття належних

заходів безпеки. Такі випробовування проводилися часто й поза межами ядерних полігонів, наприклад, 9 липня 1972 року на газовій свердловині біля села Хрестище Красноградського району Харківської області, а також 16 вересня 1979 року на шахті „Юний комунар” у місті Юнокомунарівськ Єнакієвської міськради Донецької області. Ні військовослужбовцям, які брали участь у військових навчаннях, ні мирним жителям, які стали жертвами радіаційного зараження, комуністичний режим не повідомив про причини масових нетипових захворювань, й саме тому кількість жертв зростала через унеможливлення правильної діагностики та отримання належної медичної допомоги.

9. Зарубіжний досвід конституційного регулювання свідчить про прийнятність заборони пропаганди тоталітарних режимів, що спрямовували свої зусилля проти демократичного конституційного ладу.

Органи конституційної юрисдикції окремих європейських держав також **офіційно визнали неприйнятною державну політику тоталітаризму, репресій та сваволі**, засудили у своїх рішеннях тоталітарну практику нацистського та комуністичного тоталітарних режимів.

Так, Конституційний Суд Чеської Республіки розглянув клопотання щодо визнання неконституційним закону „Про протиправність комуністичного режиму та опір йому“ від 9 липня 1993 року та дійшов висновку про відсутність підстав для його задоволення (рішення від 21 грудня 1993 року). Цей закон передбачає, серед іншого, що при обчисленні строків давності за окремі злочини не береться до уваги період існування комуністичного режиму у Чехословаччині (з 25 лютого 1948 року по 29 грудня 1989 року).

Конституційний Суд Литовської Республіки у рішенні від 18 березня 2014 року щодо конституційності деяких положень Кримінального кодексу Литовської Республіки стосовно кримінальної відповідальності за геноцид навів численні факти тоталітарної практики та здійснив ґрунтовний розгорнутий аналіз історичних фактів. У цьому рішенні Конституційний Суд Литовської Республіки,

ґрунтуючись на окремих положеннях міжнародних актів, зокрема Резолюції Парламентської асамблеї Ради Європи „Про заходи щодо ліквідації спадщини колишніх комуністичних тоталітарних систем“ від 27 червня 1996 року № 1096 (1996) та Резолюції Парламентської асамблеї Ради Європи „Необхідність міжнародного засудження злочинів тоталітарних комуністичних режимів“ від 25 січня 2006 року № 1481 (2006), наголосив, що з тоталітарними комуністичними режимами, у тому числі й з режимом, що панував у Радянському Союзі, безперечно пов’язані злочини проти людства та військові злочини. Він зазначив, що з огляду на міжнародний та історичний контекст „згадана вище ідеологія тоталітарного комуністичного режиму СРСР, якою обґрунтовувалося винищення цілих груп людей, масштаби репресій СРСР щодо жителів республіки Литви, що було частиною цілеспрямованої політики знищення основ політичної нації Литви та цілеспрямованої політики поводження з литовцями як з „ненадійною“ нацією, слід зробити висновок, що протягом певного періоду (в 1941 році, коли почали відбуватися масові депортації литовців до Радянського Союзу та позасудові страти затриманих осіб, та в 1944–1953 роках, коли проводилися масові репресії під час партизанської війни проти окупації Литовської Республіки), злочини, вчинені радянським окупаційним режимом, за умови доведення існування спеціальної мети знищення в цілому або частково будь-якої національної, етнічної, расової або релігійної групи можуть бути визнані геноцидом, визначеним відповідно до загальновизнаних норм міжнародного права (зокрема, згідно з Конвенцією проти геноциду)“. Конституційний Суд Литовської Республіки підкреслив, що „за допомогою репресій окупаційний режим прагнув знищити, заподіяти шкоду і зламати цих людей: вони стали жертвами позасудових страт, вони були ув’язнені та направлені в спеціальні табори для примусової праці, вони були депортовані до далеких жорстко-кліматичних малонаселених місць Радянського Союзу, цілеспрямовано створюючи нестерпні умови життя, що

становило постійну загрозу життю та здоров'ю“, а також зауважив, що висновки істориків, які досліджували документи репресивних внутрішніх та розвідувальних структур СРСР, показують, що литовці разом з сусідами – латвійцями та естонцями, а також з особами, що належать до деяких інших національностей, які проживали в Радянському Союзі (наприклад, німці, українці, кримські татари, чеченці, інгуші), розглядалися як особи, що належать до „ненадійних“ націй та були приречені на загибель, зокрема, через нестерпні умови життя у вигнанні.

10. Наведені дані, узагальнення та висновки доводять легітимність мети ухвалення Закону та конституційність більшості його приписів.

Водночас положення Закону, яке передбачає можливість усунення зареєстрованої політичної партії з виборчого процесу в адміністративному порядку (частина п'ята статті 3), не може вважатися прийнятним у демократичному суспільстві та не відповідає частині четвертій статті 37 Конституції України, згідно з якою „заборона діяльності об'єднань громадян може здійснюватися лише в судовому порядку“. Для такого висновку є всі підстави, адже участь у виборах є визначальною та обов'язковою складовою діяльності політичної партії, без якої існування партії втрачає будь-який сенс, а партія перетворюється на політичну фікцію, адже „політичні партії в Україні сприяють формуванню і вираженню політичної волі громадян, беруть участь у виборах“ (частина друга статті 36 Конституції України). Без участі у виборах відповідне об'єднання громадян втрачає ознаки політичної партії, що нівелює право громадян на об'єднання.

Вимога щодо обов'язкової періодичної участі політичної партії у парламентських або президентських виборах, передбачена статтею 24 Закону України „Про політичні партії в Україні“ від 5 квітня 2001 року, повністю узгоджується з демократичною практикою європейських держав.

Згідно з Кодексом належної практики щодо політичних партій, ухваленим Венеційською Комісією на її 77-й пленарній сесії (Венеція, 12–13 грудня 2008 року), політична партія є об'єднанням, завданням якого є висування кандидатів на виборах, щоб бути представленою у політичних інституціях та здійснювати політичну владу на будь-якому рівні – національному, регіональному чи місцевому або на всіх трьох рівнях (пункт 11); політичні партії, власне, й націлені на участь у політичних процесах, головним чином висуваючи кандидатів на виборах (пункт 50).

У цьому контексті заслуговує на увагу положення Регламенту (ЄС) № 2004/2003 Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу „Про статус і фінансування політичних партій на європейському рівні“ від 4 листопада 2003 року, яке встановлює додаткові вимоги щодо обов'язковості утворення політичних партій загальноєвропейського рівня щонайменше у чверті держав-членів, обов'язкової участі їх у виборах до Європейського парламенту та жорстких обмежень у фінансуванні.

Відповідно до статті 69 Конституції України народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії.

Конституційний Суд України у Рішенні від 12 червня 2007 року № 2-рп/2007 вказав, що реалізацію зазначених конституційних приписів забезпечує положення статті 24 Закону України „Про політичні партії в Україні“ від 5 квітня 2001 року щодо обов'язкової участі політичної партії у виборчому процесі та наголосив, що участь у виборах на загальнодержавному рівні є правом політичної партії, яке кореспондується з обов'язком протягом встановленого законом десятирічного терміну хоча б один раз взяти участь у висуванні своїх кандидатів по виборах Президента України та народних депутатів України“ (абзаци другий, третій пункту 7 мотивувальної частини).

Суддя Конституційного Суду України

В.П. Колісник

